

Wstęp do logiki

wykład 8

29 listopada 2022

Zmienne wolne i związane

Definicja

Dla dowolnej formuły φ zbiór jej **podformuł** $\text{Sub}(\varphi)$ jest zdefiniowany następująco.

- ▶ Jeżeli φ jest formułą atomową, to $\text{Sub}(\varphi) = \{\varphi\}$.
- ▶ Jeżeli $\varphi \in \{\neg\alpha, \forall x\alpha, \exists x\alpha\}$ to $\text{Sub}(\varphi) = \{\varphi\} \cup \text{Sub}(\alpha)$.
- ▶ Jeżeli $\varphi \in \{\alpha \wedge \beta, \alpha \vee \beta, \alpha \rightarrow \beta\}$ to $\text{Sub}(\varphi) = \{\varphi\} \cup \text{Sub}(\alpha) \cup \text{Sub}(\beta)$.

Definicja

- ▶ Wystąpienie zmiennej x w formule φ jest **związane** jeżeli znajduje się w podformule postaci $\forall x\alpha$ lub $\exists x\alpha$. W przeciwnym przypadku wystąpienie x jest **wolne**.
- ▶ Zmienna x jest **wolna** w φ jeżeli posiada choć jedno wolne wystąpienie w φ .

Zmienne wolne i związane

Niech φ będzie formułą $\forall x \exists y R(x, y, z) \wedge \exists y R(x, y, z)$

- ▶ wszystkie wystąpienia zmiennej z w φ są wolne, zatem z jest zmienną wolną w φ ,
- ▶ wszystkie wystąpienia y w φ są związane, zatem y nie jest zmienną wolną w φ ,
- ▶ dwa pierwsze wystąpienia x w φ są związane, a trzecie jest wolne, zatem x jest zmienną wolną w φ .

Natomiast w formule $\forall x (\exists y R(x, y, y) \wedge \exists y R(x, y, x))$ wszystkie wystąpienia zmiennych są związane.

Formuły i zdania

Definicja

Zdanie to taka formuła, w której nie ma żadnych wolnych wystąpień zmiennych.

- ▶ Formuła ze zmiennymi wolnymi wyraża pewną własność lub relację, na przykład w odpowiednio zinterpretowanym języku $\mathcal{P}$ formuła $\exists y M(x, y)$ mówi, że x jest czyjąś matką. Wybór y jako zmiennej jest nieistotny, formuła $\exists z M(x, z)$ mówi to samo.
- ▶ Zdanie wyraża pewien stan rzeczy. Na przykład $\forall x \exists y M(x, y)$ mówi, że każdy jest czyjąś matką. Natomiast $\forall y \exists x M(x, y)$ mówi, że każdy ma matkę.

Modele i interpretacje

Definicja

Niech $\mathcal{J}$ będzie językiem pierwszego rzędu. **Model** $\mathcal{M} = (M, \{R^M : R \in \text{Rel}_{\mathcal{J}}\}, \{f^M : f \in \text{Fun}_{\mathcal{J}}\}, \{c^M : c \in \text{Const}_{\mathcal{J}}\})$ dla języka $\mathcal{J}$ to następująca struktura:

- ▶ M to niepusty zbiór, zwany **uniwersum** modelu.
- ▶ Dla każdego k -argumentowego symbolu $R \in \text{Rel}_{\mathcal{J}}$, mamy relację $R^M \subseteq M^k$.
- ▶ Dla każdego k -argumentowego symbolu $f \in \text{Fun}_{\mathcal{J}}$, mamy funkcję $f^M : M^k \rightarrow M$.
- ▶ Dla każdej stałej $c \in \text{Const}_{\mathcal{J}}$, mamy wyróżniony element $c^M \in M$.

Funkcja ^{M} przyporządkowuje każdemu pozalogicznemu symbolowi σ z języka $\mathcal{J}$ jego **interpretację** w modelu $\mathcal{M}$.

Model i język modelu

Definicja

Dowolną strukturę $\mathcal{M} = (M, \{R_i : i \in I\}, \{f_j : j \in J\}, \{c_k : k \in K\})$, gdzie

- ▶ M jest niepustym zbiorem,
- ▶ $\{R_i : i \in I\}$ to pewien zbiór relacji w M ,
- ▶ $\{f_j : j \in J\}$ to pewien zbiór operacji w M ,
- ▶ $\{c_k : k \in K\}$ to pewien zbiór wyróżnionych elementów M ,

nazywamy **modelem** (lub **strukturą relacyjną**).

Język modelu $\mathcal{M}$ to język pierwszego rzędu $L(\mathcal{M})$ taki, że

- ▶ $\text{Rel}_{L(\mathcal{M})} = \{R_i^\sigma : i \in I\}$, gdzie R_i^σ jest symbolem relacyjnym,
- ▶ $\text{Fun}_{L(\mathcal{M})} = \{f_j^\sigma : j \in J\}$, gdzie f_j^σ jest symbolem funkcyjnym,
- ▶ $\text{Const}_{L(\mathcal{M})} = \{c_k^\sigma : k \in K\}$, gdzie c_k^σ jest stałą,

a dla każdego $i \in I, j \in J$, arności R_i i R_i^σ oraz f_j i f_j^σ są takie same.

Zbiór $\text{Rel}_{L(\mathcal{M})} \cup \text{Fun}_{L(\mathcal{M})} \cup \text{Const}_{L(\mathcal{M})}$ nazywamy **sygnaturą** modelu $\mathcal{M}$.

Wartościowania

Definicja (wartościowanie zmiennych)

Niech $\mathcal{M}$ będzie modelem, którego uniwersum jest zbiór M .

Wartościowanie zmiennych to dowolna funkcja $v: \text{Var} \rightarrow M$.

Definicja (wartościowanie termów)

Niech $\mathcal{J}$ będzie językiem pierwszego rzędu, a $\mathcal{M}$ niech będzie modelem dla $\mathcal{J}$. Dla dowolnego wartościowania zmiennych $v: \text{Var} \rightarrow M$ definiujemy

wartościowanie $v^h: \text{Term}_{\mathcal{J}} \rightarrow M$ następująco:

- ▶ $v^h(x) = v(x)$ dla każdej zmiennej x ,
- ▶ $v^h(c) = c^{\mathcal{M}}$ dla każdej stałej c ,
- ▶ $v^h(f(t_1, \dots, t_n)) = f^{\mathcal{M}}(v^h(t_1), \dots, v^h(t_n))$, dla każdego n -argumentowego symbolu funkcyjnego f i dowolnych termów $t_1, \dots, t_n$.

Wartościowania

Fakt

Funkcja v^h jest poprawnie zdefiniowana. Każde wartościowanie v rozszerza się jednoznacznie do funkcji v^h .

Dowód.

Musimy pokazać, że (i) dla każdego termu t istnieje dokładnie jeden element $a \in M$ taki, że $a = v^h(t)$, oraz że (ii) dla dowolnych wartościowań v i w jeżeli $v^h = w^h$, to $v = w$. Punkt (ii) jest oczywisty, bo dla każdej zmiennej x mamy $v(x) = v^h(x) = w^h(x) = w(x)$. Punktu (i) dowodzimy indukcyjną ze względu na złożoność t .

- ▶ Jeżeli $t = x \in \text{Var}$, to $v^h(x) = v(x)$, a $v(x)$ jest funkcją, więc istnieje dokładnie jeden elem. $a \in M$ taki, że $a = v(x)$.
- ▶ Jeżeli $t = c \in \text{Const}_{\mathcal{J}}$, to $v^h(c) = c^{\mathcal{M}}$, a $\mathcal{M}$ jest funkcją, więc istnieje dokł. jeden elem. $b \in M$ taki, że $b = c^{\mathcal{M}}$.
- ▶ Załóżmy indukcyjnie, że istnieje dokł. jeden elem. $d_i \in M$ taki, że $d_i = v^h(t_i)$, gdzie $i \in \{1, \dots, n\}$. Ponieważ $f^{\mathcal{M}}$ jest funkcją, więc istnieje dokł. jeden elem. $d \in M$ taki, że $d = f^{\mathcal{M}}(d_1, \dots, d_n) = f^{\mathcal{M}}(v^h(t_1), \dots, v^h(t_n)) = v^h(f(t_1, \dots, t_n))$. □

- ▶ Zarówno v jak i v^h rozszerzającą v na termy nazywa się wartościowaniem. Ponieważ v jednoznacznie wyznacza v^h jest to nieszkodliwe.

Wartościowania

- ▶ Niech $\text{Rel}_{\mathcal{J}} = \{R(x, y)\}$, $\text{Fun}_{\mathcal{J}} = \{f(x, y)\}$, $\text{Const}_{\mathcal{J}} = \{c\}$.
- ▶ Weźmy model $\mathcal{M} = (\mathbb{N}, \leq, +, 0)$ i następującą interpretację:
  - ▶ $R^{\mathcal{M}}$ to relacja $\leq$, $f^{\mathcal{M}}$ to funkcja $+$, $c^{\mathcal{M}}$ to stała 0.
- ▶ Niech $v(x) = 3$, $v(y) = 7$.
- ▶ Wtedy $v^h(f(f(x, y), f(x, c))) = 13$. Dlaczego?

Jeszcze jakiś przykład...

Notacja/terminologia/konwencja

Mówiąc o wartościowaniach będziemy zawsze określać je tylko dla zmiennych. To wystarczy – wartości dla termów można wyliczyć znając wartości dla zmiennych.

Spełnianie

Definicja (Spełnianie formuł atomowych)

Niech $\mathcal{J}$ będzie językiem pierwszego rzędu, $\mathcal{M}$ modelem dla $\mathcal{J}$, a $v: \text{Tm}_{\mathcal{J}} \rightarrow M$ niech będzie wartościowaniem. Dla dowolnej formuły atomowej φ definiujemy relację **spełniania**

$$\mathcal{M} \models_v \varphi$$

następująco:

- ▶ $\mathcal{M} \models_v t_1 = t_2$ wtw gdy $v(t_1) = v(t_2)$, dla termów t_1, t_2 .
- ▶ $\mathcal{M} \models_v R(t_1, \dots, t_n)$ wtw gdy $R^{\mathcal{M}}(v(t_1), \dots, v(t_2))$, dla n -argumentowego symbolu relacyjnego R i termów $t_1, \dots, t_n$.

Spełnianie

Definicja (Spełnianie formuł złożonych)

- ▶ $\mathcal{M} \models_v \neg\alpha$ wtw gdy $\mathcal{M} \not\models_v \alpha$
- ▶ $\mathcal{M} \models_v \alpha \wedge \beta$ wtw gdy $\mathcal{M} \models_v \alpha$ i $\mathcal{M} \models_v \beta$
- ▶ $\mathcal{M} \models_v \alpha \vee \beta$ wtw gdy $\mathcal{M} \models_v \alpha$ lub $\mathcal{M} \models_v \beta$
- ▶ $\mathcal{M} \models_v \alpha \rightarrow \beta$ wtw gdy $\mathcal{M} \not\models_v \alpha$ lub $\mathcal{M} \models_v \beta$
- ▶ $\mathcal{M} \models_v \forall x \alpha$ wtw gdy $\mathcal{M} \models_{v'} \alpha$ dla każdego wartościowania v' , które różni się od v *co najwyżej* na zmiennej x .
- ▶ $\mathcal{M} \models_v \exists x \alpha$ wtw gdy istnieje wartościowanie v' , które różni się od v *co najwyżej* na zmiennej x takie, że $\mathcal{M} \models_{v'} \alpha$.

Jeżeli $\mathcal{M} \models_v \varphi$ zachodzi, to mówimy, że φ jest **spełniona** w $\mathcal{M}$ przez v , albo, że v **spełnia** φ w $\mathcal{M}$.

Przykłady...

Spełnianie

Obserwacja (spełnianie zależy tylko od zmiennych wolnych)

Dla dowolnej formuły φ , modelu $\mathcal{M}$ i wartościowań $v, v': \text{Var} \rightarrow M$, jeżeli $v(x) = v'(x)$ dla każdej zmiennej x wolnej w φ , to

$$\mathcal{M} \models_v \varphi \Leftrightarrow \mathcal{M} \models_{v'} \varphi$$

Szkic dowodu.

- ▶ Indukcją ze względu na złożoność termu pokazujemy, że dla każdego termu t , jeżeli $v(x) = v'(x)$ dla każdej zmiennej x występującej w t , to $v(t) = v'(t)$.
- ▶ Indukcją ze względu na złożoność formuły pokazujemy, że żądana równoważność zachodzi.
- ▶ Krok indukcyjny dla $\exists$: załóżmy, że $\mathcal{M} \models_v \exists x \alpha$,
- ▶ wtedy $\mathcal{M} \models_{v_1} \exists x \alpha$, w pewnym wartościowaniu v_1 różniącym się od v co najwyżej na x ,
- ▶ niech v'_1 różni się od v' co najwyżej na x i niech $v'_1(x) = v'(x)$,
- ▶ wtedy $\mathcal{M} \models_{v_1} \alpha$ wtw gdy $\mathcal{M} \models_{v'_1} \alpha$, z założenia indukcyjnego,
- ▶ zatem $\mathcal{M} \models_{v'} \exists x \alpha$.
- ▶ W drugą stronę analogicznie.

Prawdziwość

Definicja

Niech $\mathcal{J}$ będzie językiem pierwszego rzędu, a $\mathcal{M}$ modelem dla $\mathcal{J}$.

- ▶ Formuła φ jest **prawdziwa** w $\mathcal{M}$ (co zapisujemy symbolicznie $\mathcal{M} \models \varphi$) wtw gdy $\mathcal{M} \models_v \varphi$ dla każdego wartościowania v .
- ▶ Formuła φ jest **logicznie prawdziwa** jeżeli jest prawdziwa w każdym modelu.

Fakt

Niech φ będzie zdaniem a $\mathcal{M}$ modelem. Następujące warunki są równoważne.

1. $\mathcal{M} \models_v \varphi$, dla pewnego wartościowania v .
2. $\mathcal{M} \models_v \varphi$, dla każdego wartościowania v .
3. $\mathcal{M} \models \varphi$.